

Kárpátalja magyarsága – a rendszerváltozás forgószeleiben*

A kelet- és a közép-kelet-európai rendszer-változások kezdeteit – mint a korszakváltás elindító eseményeit – senki sem tudja konkrétan meghatározni, hiszen a korszakváltások rendszerint történelmi folyamatok eredményeként és az egyes történések következményeként jelentkeznek. Érzékelhetjük viszont az egyre gyakrabban érkező jelzéseket: a társadalom egyes csoportjainak váratlan megnyilvánulásait a kezdeti izgatottságtól a keserves vajúdságig, s mindezen az éppen regnáló hatalom ideges válaszait, aztán azt tapasztaljuk, hogy már benne is vagyunk az események kellős közepében. Negyedszázad távlatából már akár jó adag humorral is visszautalhatunk egykori helyzetünkre. A vicc nyelvére lefordítva nyakunkon volt a disznóvágás, oszt se szalma a kéz alatt, se disznó az ólban. Bizony, bevallhatjuk, nem voltunk felkészülve a rendszerváltozásra, mindezek ellenére vegyük számba a régió társadalmainak jelzéseit.

Mivel is kezdődött? Magyarországnak bizonyára '56-tal, Csehszlovákiának '68-cal, Lengyelországnak a Szolidaritással, Romániának a temesvári forradalommal, a Ceaușescu házaspár kivégzésével, a Szovjetunióknak pedig... A gorbacsovi bel- és külpolitikával? Csernobillal? A krími tatárok tüntetésével a Vörös téren? Igen, vitathatatlan a felsorolt tények fontossága, én azonban – egy picivel messzebb merészkedve az időben – Breznyev halálát jelölném meg origóként. Az akkori idők hangulatának érzékeltetése végett most felidézek egy korabeli moszkvai életképet. A túlzásúfolt metró egyik utasa a Pravdába mélyedve a gyászrovatot böngészi. Észreveszi, hogy egy szorosan mögötte álló utastárs nyakát nyújtogatva potyán szeretne információhoz jutni, de rászól: Ne erőlködjön, polgártárs, még nincs

benne. Amire ön vár, azt majd az első oldalon közlik. Ma is azt mondhatjuk, nincs ebben semmi túlzás, ez volt maga a valóság, az ország titkon már hosszú ideje erre várt. S amikor végre 1982 novemberében bekövetkezett, az emberek egyszeriben szomorúságot mutató álarcot öltöttek, de szemeik izgatottan, felszabadult örömet és kérdéseket közvetítve villantak össze. Ma is biztos vagyok abban, hogy nem az ember halálának, hanem a küszöbön álló változásnak örültek, amelyre már tíz évet sem kellett várni.

Egy túlzottan óvatos írókollégám, amikor a krími tatárok 1987-es moszkvai tüntetéséről már a sajtó is beszámolt, ekképpen töprengett: Képzeltbeli kötelékeink oldódását valóban érezzük, de eztán honnan fogjuk tudni, hol a határ, hogy meddig merészkedhetünk. Mert nem kétséges, hogy a hatalom lecsap, ha túl messzire mennénk, mint ahogy volt is erre példa az utóbbi évtizedekben nemegyszer. A kollégának, aki mind ez idáig a hatalom kegyeltje volt, a maga ideológiai szempontjai tekintetében igaza lehetett, de voltak a kárpátaljai értelmiség soraiban jócskán, akik egy valóságosabb demokrácia közalgéseként értékelték a kérdéses helyzetet. S ettől a ponttól már nem a nagyregió rendszerváltásának szakaszairól folyik a beszéd, hanem arról, hogy a kárpátaljai magyar lakosságra hogyan hatottak a szovjet vagy az ukrán belpolitika földrengései, hogy a földmozgásokat kísérő forgószelekben hogyan próbáltunk megkapaszkodni, majd megmaradásunk érdekében kihasználni a változások kínalta lehetőségeket. Mert voltak közösségünknek olyan értelmiségi képviselői, akiket nem értek váratlanul és felkészületlenül a változást hozó események, akiknek volt már bizonyos ellenzéki múltjuk és talán történelmi tapasztalatuk is.

*Elhangzott a *Magyarok a rendszerváltásban a határon innen és túl* című, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet által szervezett konferencián – Budapest, 2014. október 17.

Személyes érintettség okán nem én folytatom a gondolatot, hadd szólaljon meg az újságíró: „*Bő negyedszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy az 1944-es fordulat után a lefejezett és megfélemlített kárpátaljai magyarság szakítson a visszahúzódás és a passzív ellenállás taktikájával [...], tudatosítsa sajátos helyzetét, és hozzájáruljon a kisebbségi létből adódó feladatainak megfogalmazásához. Zömében az ungvári egyetem magyar szakos diákjaiból [...] alakult meg 1967 novemberében a Forrás Irodalmi Stúdió, amely nemcsak a fiatal költők és írók szárnypróbálgatásainak adott szervezeti keretet, de úttörő szerepet vállalt a magyarság érdekvédelmi törekvéseiben is. A Stúdió tagjai – nagyrészt az őket ért irodalmi és ideológiai vonatkozású támadásokra válaszolva – 1971 őszén először vetették papírra a területi pártbizottsághoz eljuttatott hivatalos beadványukban a magyar kisebbség sérelmeit és panaszait.*”¹

Az idézetben főszerepet játszó *Beadvány* a Forrás tagjainak a párt napilapjában névtelenül közzétett, augusztus 20-ára időzített durva ideológiai támadásra² megfogalmazott és mintegy háromszáz aláírással támogatott válasza volt, amelyet 1972 tavaszán mindjárt egy újabb, a lenini nemzetiségi politika elveire hivatkozó, az SZKP Központi Bizottságának Politikai Bizottságához és a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsához címzett 2. számú *Beadvány* követett. Ez a memorandum, melyet már ezer s néhány száz aláírás erősített, az anyanyelvi oktatás megoldatlanságában jelölte meg a kárpátaljai magyarok legfőbb gondját, aláírói kérték a magyar nemzeti kisebbség kollektív jogainak elismerését. A doku-

¹ Móricz Kálmán: *Kárpátalja sorsfordulói*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2001, 144. o.

² Elidegenedés? In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1971. 08. 20.

A szerkesztőségi cikk szerzője Balla László főszerkesztő, aki később ekként magyarázkodik: „Az Elidegenedés? publikálását sokan a rovásomra írják, s úgy érzem: nem ok nélkül. Magam is sokat töprengtem, szabad-e ezt a lépést megtennem. De másrészt viszont: vajon elkerülhető lett volna? Kétségtelen, hogy a szemellenzős pártpolitika szempontjait markánsan kifejező, jó szándékú alkotók írásait elmarasztaló cikk közléséért felelősség terhel, akkor is, ha a tőlünk elvárt, ennél sokkal élesebb szövegből sikerült valamit lefaragnom. Mindamellet még ma is úgy látom, hogy akkori függelmi viszonyomban nem volt módom rá, hogy megtagadjam a kapott utasítás teljesítését.” (Balla László: *Szegény ember vízzel főz [Visszaemlékezések 1947–1987]* PoliPrint, Ungvár, 2002)

mentumban felvetett közösségi panaszok kivizsgálására hivatalos bizottság létesült, a szerzők (Kovács Vilmos, S. Benedek András, Fodó Sándor), valamint a szövegezésben és terjesztésben, aláírásgyűjtésben részt vállaló diákok után titkosszolgálati hajsza indult. Többedmagammal (S. Benedek András, Tóth István, Fodor Géza), tanulmányainkat kényszerből megszakítva, hamarosan a szovjet hadsereg soraiban találtuk magunkat, s velünk szemben érvénybe lépett egy nyolc-tíz esztendő szilencium. A *Beadvány* hatását illetően azt kell mondanunk, hogy egyfelől talán rontott a helyzetünkön, mert a hatalom a „magyar burzsoá nacionalizmus” ellenében meghirdette „az ideológiai harc fokozását”, másfelől viszont a dokumentumban felsorolt problémák tüneti kezelésére vezető pozícióba juttattak néhány, a rendszert feltételek nélkül kiszolgáltatni hajlandó magyart.

A viszonylag rövid életű gorbacsovi korszakból a kárpátaljai magyarok életének több jelentős eseményét is rögzíti a krónika, most azonban két igazán fontos részletre hívom fel a figyelmet. Az egyik az, hogy a '80-as évek második felében érkező társadalmi-ideológiai enyhülés Kárpátalján a civil szerveződésben már kellően összekovácslódott, tette kész értelmiséggel rendelkező magyar közösséget talált.³ A másik tulajdonképpen ebből a helyzetből következett. 1988 decemberében a Kárpáti Igaz Szóban már megjelenhetett egy emlékezés a '44 novemberében Szolvára hurcolt magyar férfiakról, néven lett nevezve a *láger*, s ezzel megdőlt a legnagyobb tabu. Ettől kezdve folyamatosan láttak napvilágot az ártatlanul elhurcoltak emlékezései, levelei, előkerültek a lágerirodalom termékei, az emberek településenként hozzáláttak a veszteséglisták elkészítéséhez.

De Ukrajna-szerte is fellángoltak a nemzeti ébredés tüzei. Létrejött a Tarasz Sevcsenko Anyanyelvi Társaság, ennek példáját követve 1989 február 26-án Ungváron megalakult a kárpátaljai magyarság kulturális és politikai-érdekvédelmi szervezete, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. A regnáló hatalom mindent elkövetett,

³ 1984-től sorra alakultak a hagyományörző művelődési körök: Beregszászban az Illyés Gyula nevet viselő Magyar Könyvklub, a munkácsi II. Rákóczi Ferenc Művelődési Kör, a nagyszőlősi Bartók Béla Kör, a gáti Kovács Vilmos Kör stb.

hogyan szabályozza, illetve saját embereinek beépítésével fékezze és szabotálja tevékenységét. Érdekes felidézni mindjárt az alakuló közgyűlés lázas hangulatát. A hatalmi háttér támogatásával ketten pályáztak az elnöki székre: Balla László, a Kárpáti Igaz Szó nyugalmazott főszerkesztője és Petro Lizanec, az ungvári egyetem magyar tanszékének vezetője, de a teremben megjelent félezer alapító tag másként vélekedett, s ott az ő akaratuknak kellett érvényesülnie. Az emberek közfelkiáltással Fodó Sándort akarták elnöknek. Ekkor Fodó munkahelyi főnöke, Lizanec profeszor azzal a nevetséges érveléssel állt elő, hogy még nem írta meg a disszertációját. „Megírjuk helyette!” – zúgott fel a tömeg, s e pillanattól kezdve megszűnt minden ellenállás. Küzdelemmel teli, eseménydús hónapok következtek, amíg a szövetséget törvényesítette a hatalmi gépezet, aztán a KMKSZ néhány év alatt az egész Kárpátaljára kiterjesztette hatáskörét, kiépítette politikai és szakmai intézményeit. A szekér elindult – mondta találóan az egyik idős, köztisztviselőnek örvendő alapító tag, s a mondás hamarosan szállóigévé lett.

Fentebb már történt utalás az egykori Forrás Stúdió tagjainak a változásokban játszott szerepére, s hogy ez nem oktalan szócséplés csupán, arra szolgáljanak igazolásul Fodó Sándor szavai, aki már a KMKSZ tiszteletbeli elnökeként egy ünnepi alkalom kapcsán a következő módon fogalmazott: „A »szovjet-magyarok« fogalmát bevezetni szándékozó, és meglévő iskolahálózatunkat is folyamatosan romboló hatalmi szándék legalább részben megtorpant ellenállásunkon, és így sokban ennek köszönhető, hogy a rendszerváltozás után sok mindent sikerült megvalósítani korábbi törekvéseinkből. Az egykori egyetemisták, Forrás-tagok egyéni helytállása jelentette azt a bázist, amelyen immár egy évtizede megalakulhatott a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Ezért mondtam már ki több fórumon: a Forrás a KMKSZ előképe volt.”⁴ Azóta eltelt több mint másfél évtized, ám a Forrás szerepének társadalmi megítélése nem változott. A '72-es Beadvány 40. évfordulójára szervezett tudományos

konferencia⁵ tanulságait összefoglalva dr. Orosz Ildikó kijelentette, hogy a két Beadvány nélkül a kárpátaljai magyarság ma sokkal hátrányosabb helyzetben volna, s szinte bizonyos, hogy Beregszászban nem volna magyar főiskola.

Ez volt a nem egészen dicstelen múlt. De mit mond, és mire figyelmeztet a jelen?

A kárpátaljai magyarok – akárcsak az elszakított nemzetrészek magyarjai mindenütt – politikai értelemben megosztottak. Beszédes adat, hogy az ukrainai parlamenti választásokon a KMKSZ jelöltje mindössze egy alkalommal tudott győzni, a szervezetből kiváltak új politikai tömörülése, az Ukrainai Magyar Demokrata Szövetség pedig – igaz, az éppen aktuális hatalom támogatásával – négy alkalommal is mandátumhoz jutott. Bárhogy is csűrjük-csavarjuk a magyarázkodást, igencsak bosszantó tény ez. Hol követtük el a hibákat? Az elsőt már 1990-ben, amikor a szövetség jelöltje, első elnöke önhatalmúlag átengedte a biztos győzelmet ígérő beregszászi választási körzetet a Beregvidék legismertebb zöldbárójának, Vaszil Sepának, maga pedig a Nagyszőlősi járásban próbált meg mandátumhoz jutni, ám a kétfordulós versenyben a megígért ukrán támogatás ellenére alulmaradt. Ez volt a KMKSZ akkori vezetőségében az első nagy szakítópróba, mert az elnökség Beregszászt képviselő tagja, Dalmay Árpád kezdeményezésére Sepával szemben a beregszásziak csak azért is más magyar jelöltet állítottak, mégpedig Molnár Bertalan személyében. Négy esztendő múlva, 1994-ben Fodó újra elindult a képviselőválasztáson, de ekkorra már még inkább elmélyültek az árkok a szövetség elnökségében, s a beregszászi lobbiját Tóth Mihályt, a KMKSZ korábbi elnökségi tagját, de a választások idején már mint az ukrán kormány beregszászi elnöki megbízottját indította a KMKSZ elnökével szemben. Fodó Sándor ebben a tornában is alulmaradt, nyerni tudott viszont Kovács Miklós 1998-ban, s négy év múlva, 2002-ben csak kevésen múltott, hogy nem újíthatta meg mandátumát a következő ciklusra. Mert az első eredmények alapján minimális fölényrel győzött

⁴ Fodó Sándor: A Forrás a KMKSZ előképe. In: *Kárpátaljai Minerva. II. kötet. 1–2. füzet.* Budapest – Beregszász, 1998. 55–56. o.

⁵ „A 72-es Beadvány”. *Nemzetiségi és oktatáspolitikai a '60–'70-es években a Szovjetunióban.* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének konferenciakötete, szerk.: Darcsi Karolina, Dobos Sándor, PoliPrint, Ungvár, 2013

ugyan, a vele szemben induló Gajdos István, a járási tanács akkori vezetője azonban hatalmi eszközök bevetésével néhány vitatott településen érvénytelenítette a választási eredményeket. Nem túlzok, ha kijelentem, hogy a kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezetek szembenállásában ez volt a legkritikusabb eset, a felek közötti ellentétek immár kibékíthetetlené váltak, és a sértett fél (KMKSZ) szemszögéből nézve megbocsáthatatlanná. Ennek következményeként még inkább kiteljesedett a kárpátaljai magyarság politikai megosztottsága. Az így előállt helyzet újabb, egész nemzetközösségünkre kiterjedő feszültségeket okozott: barátságok bomlottak szét, jó ismerősök, rokonok kerültek egymással szembe. Tapasztalatból tudjuk, mindez mivel jár: az egymással civakodó pásztorok láttán szétszéled a nyáj, s amikor a leginkább számítanánk a „tömegek” politikai támogatására, például az utóbbi választások idején, a szavazólapok szétválogatása után derül ki, hogy a polgárok jelentős része különböző, szavazatvadász ukrán pártok korteseire hallgatva összevissza szavazott, a KMKSZ jelöltjei pedig legfeljebb 18 000 – 20 000 szavazatot tudtak összekaparni. Magánbeszélgetésekben született vélemények és óvatos politikai prognózisok alapján sokan úgy véljük, hogy ez az állapot az egy helyben topogáshoz talán elég lehet, a továbblépéshez azonban kevés.

Néhány éve egy helyhatósági választás kapcsán megkerestek a Kárpáti Igaz Szótól, hogy a magyar érdekvédelmi szervezetek esélyeiről kérdezzenek. Akkor ezt válaszoltam: *„A gödörből, melyet magunknak kapartunk, meglátásom szerint egyetlen módon juthatunk ki, s ez – továbbra is – a békülés útja. Így látná ezt Fodó Sándor is, a KMKSZ első, alapító elnöke, aki rövid, tragikus élete utóbbi két-három évében nemegyszer sajnálkozva beszélt a kárpátaljai magyarság áldatlanná lett politikai helyzetéről, amelyet bizonyos, tévesen meghozott döntések következményeként tartott számon. Azóta sok minden változott ugyan, de a megosztottság változatlanul fennáll, tovább rombolja a közösségeket, és közvetve ugyan, de negatív hatással van a kultúrára is. Eből lassan mindenkinek kezd elege lenni, fogytán a türelem. Ki kell végre mondani, hogy amennyiben vezetőink képtelenek egymással szemben, a magyarság érdekében kompromisszumra*

*jutni, kénytelenek leszünk megvárni társadalmi-érdekvédelmi szervezeteink tisztújító közgyűléseit, ahol a demokrácia szabályai szerint ismét a tagság kerül döntéshozó helyzetbe. Köztudott, hogy vannak az elnöki szerepre erre megfelelő, megfontolt, minőségi képzésben részesült, az államnyelvet anyanyelvi szinten beszélő kádereink itt is és amott is. Másképpen: vezetőváltásokra van szükség, ráadásul mindkét oldalon, amelyre a felkészülést máris el lehet kezdeni.”*⁶ Ma a KMKSZ-nek (2014 márciusától) dr. Brenzovics László személyében új elnöke van, akit a tagság és a hatalom is elődjénél sokkal inkább elfogad, Gajdos István pedig, hogy ne álljon egy újból aktuálissá válható szervezeti összefogás útjába, lemondott tisztségéről.

A soron következő ukrainai parlamenti választásokra készülve (2014. október 26.) a kárpátaljai magyarok számára – a magyar kormány határozott kérése ellenére – ez alkalommal sem hoztak létre magyar többségű választási körzetet. E barátságtalan megnyilatkozás ellensúlyozására Porosenko elnök pártja felkínálta Brenzovics Lászlónak a lista 62. helyét. Fura egy helyzet, hiszen a visszautasítást egyértelműen ellenséges gesztusként értékelnék, így nem maradt más hátra, mint elfogadni az ukrainai politikai elitől a kegyet, s ezzel lenyelni ugyanazt a békát, amelyet az utóbbi időkben Gajdos Istvánra kiáltottunk.

Mint látható, rendkívül szeszélyes mifelénk a politikai széljárás, amely időnként e helyzetjelentés címében is jelzett forgószéllé erősödhet. Az ukrain Szvoboda (Szabadság) párt aktivistái eddig csak a vereckei honfoglalási emlékmű elleni rendszeres rohamaikkal, a magyar településekre is benyomuló demonstrációkon harsogott magyarellenes jelszavaikkal vonták magukra a figyelmet, de a polgárháborús helyzetben, felfegyverkezve – félünk –, sokkal messzebbre merészkedhetnek. Ez minden ukrainai magyar állampolgárban rémületet kelthet, ezért a kárpátaljai magyarság joggal várja el vezetőitől, hogy szervezeti struktúráját, a sajtó nyilvánosságát felhasználva, Magyarország diplomáciai támogatását kérve komolyan felzárkózzanak a közönség védelmére, hogy elejét vegyék bármilyen, bennünket megcélzó nemzetiségi konfliktusnak,

⁶ A nyomtatott lapszám hiányában részlet a kéziratból.

mert a jövőre tekintve – valószínűleg – ezzel is számolnunk kell. Ezért ad számunkra megnyugvást és biztonságérzetet, ha zsebünk mélyén ott érezzük a magyar útlevelet.

Az időkeret szűkössége miatt épp csak megemlítjük, hogy lehetséges a témának több más szempontú megvilágítása is, kimondottan tömören azonban most csak arról teszünk említést, hogy a rendszerváltozás forgószelei közül a politikaival szinte egyenlő mértékben a gazdaságiak rázták meg igazán és zilálták szét magyar közösségünket. A szovjet népgazdaság szétesésével mind az állami, mind a kollektív (mezőgazdasági) szférában tízezrek munkahelye szűnt meg, ezen-

kívül a közoktatás finanszírozásának hiányosságai is százakat készítettek állásaik feladására, új megélhetési lehetőségek keresésére.

Ezrek indultak neki a magyar határnak, újabb ezrek pedig a kishatárforgalom lehetőségeit kihasználva üzemanyag- és cigarettacsempészetel próbáltak – általában sikerrel – gazdasági előnyökhöz jutni. Ez az állapot részben ma is fennáll, s mind a magyar kormány, mind a kárpátaljai magyarság vezetőinek azon is el kell gondolkodnia, hogy a magyar kormány egyre bőkezűbben juttatott támogatásait miként lehetne átstrukturálni egy gazdaságélénkítő, ugyanakkor a szülőföldön maradást is ösztönző gazdasági erővé.

Festő és modellje, ceruza, 1966